

Bódi Stefánia

Bibó István gondolatai a régió és a demokrácia kapcsolatáról

**The Democracy and Central Europe:
István Bibó's Ideas**

Összefoglalás

Bibó István a 20. század meghatározó politikai gondolkodója, jogásza volt. Ebben a tanulmányban a szerző célja, hogy összekapcsolja Bibó István demokráciáról vallott nézeteit a közép-kelet-európai régió elemzésével. Bemutatja a tanulmányban Bibónak a régió antidemokratikus jellegéről vallott gondolatait, a konfliktus eredőit, a korabeli viszonyokat, miközben igyekszik a középpontba állítani Bibó István elemző egyéniségét.

Summary

István Bibó was a great political thinker and lawyer of the 20th century. In this study the author intends to link István Bibó's concepts of democracy with the Central European region. His opinion of the anti-democratic features of the region, the sources of the conflict and the political relations of the era are presented in order to give a view and understanding of the Bibó's analytic mind.

BÓDI STEFÁNIA egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem KTK
(Bodi.Stefania@uni-nke.hu).

Bibó István a 20. század hazai jogirodalmának egyik legjelentősebb gondolkodója és demokráciaelméletének megalkotója volt. Munkássága részeként több biztonságpolitikai konfliktussal is foglalkozott, így behatóan elemezte a ciprusi, az arab–izraeli, az észak-írországi és a közép-kelet-európai konfliktusok okait. Bibót foglalkoztatta a közép-kelet-európai régió feudális jellege és a régió demokratikus fejlődésének sajátosságai is. A tanulmány célja Bibó demokráciáról vallott nézeteinek bemutatása, mely átvezet bennünket a közép-kelet-európai régió antideokratikus jellegének elemzéséhez és a régió feszültségforrásainak bemutatásához.

Bibó szerint a demokrácia lényege a nép uralma, tehát egy olyan rendszer, amelyben „a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, tudja ellenőrizni, és ha kell, el tudja kergetni”.¹ Bibó leghíresebb idézetei ma már közismertek, és olyan elveket tükröznek, melyek a jogállami demokrácia alapértékeit közvetítik, de saját korában ez nem így volt, gondolatai újszerűen hatottak. Hangsúlyozza továbbá, hogy az alávetetteknek fel kell szabadulniuk a demokráciában a hatalom lélektani nyomása alól, és szükségessé válik a nép aktív részvétele a kormányzásban. Fontos része Bibó koncepciójának a lélektani-tudati tényező: a nép tudja, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. Úgy gondolja, a félelemtől csak úgy szabadulhatunk meg, ha nem tartjuk embertársainkat kényszer alatt, s ha mi sem állunk elnyomás alatt; a demokrácia lényege Bibó szerint az emberi szabadság és az emberi méltóság érvényesülése. A kényszer az uralom gyengéségének tartja. Bibó kedveli a középkort, mert a középkorban nem volt ugyan egyenlőség, de nem volt zsarnokság sem, ami a későbbi korokról nem mondható el; a középkorban az egyház volt a legnagyobb hatalmú szervezet, amely azonban nem gyakorolt erőszakmonopóliumot. Nem tartotta elfogadhatónak sem a dualizmust, sem a Horthy-korszakot, sem a kádárizmust.² A demokrácia megvalósulását életforma-változásként is tételezi: az uralmi szemléletet felváltja a hatalom humanizálása, mert a hatalom szolgálat. Megvalósulásának előfeltétele pedig a hatalom elszemélytelenítése és a hatalmi ágak szétválasztása. Hangsúlyozza még az önkormányzatiság szerepét is. Bibó értékesnek látja a hatalommegosztás tanát, hangsúlyozza azonban,

hogy ez az elmélet megrekedt, és kifejlődött a vele rokon politikai pluralizmus, ami maga után vonta azt, hogy „az állam feltételezett egysége és szuverenitása mögött a hatalmi góccok sokasága áll”.³ Bibó a hatalom-megosztás elvét alkalmasnak tartja a hatalom erkölcsi igazolására. A demokrácia leglényegesebb tanításának azt tartja, hogy „egy nemzet mélységében és magasságában a többszörösére növekedhet annak, amennyit akár a legnagyobb erőfeszítéssel is a többi nemzetek rovására növekedni képes”.⁴ A demokrácia előfeltételének tekinti a szabadságjogok egyetemes nyugati technikáját, a többpártrendszert, a parlamentarizmust, a parlamentnek felelős végrehajtó hatalmat, a sajtószabadságot és a független bíróságok létét. A hatalom humanizálását az európai történelemfejlődés legnagyobb vívmányának tartja, amely a kereszténységgel veszi kezdetét, majd a jogállamisággal folytatódik. Felhívja a figyelmet erkölcs és a hatalom kapcsolatára, és hangsúlyozza a hatalmi visszaélések demoralizáló hatását. Fontosnak tartja a köztársasági államforma, az önkormányzatiság és a közigazgatással szembeni bírói jogvédelem szerepét is. A közigazgatás szakszerűsítésével is foglalkozott, javasolta az állásukat veszítők beillesztését a termelésbe. Az iskolák szerinte állami kézben kell hogy maradjanak, természetesen az egyházi iskolák létét megengedettnek tartja, és javasolja a különböző iskolák egyforma állami támogatását. Bibó a jog meghatározásakor felhívja a figyelmet a jogkövetés fontosságára, mert nem jog az, amit senki sem követ. Demokráciában tehát a jog nem tartalmazhat csupán kényszerelemeket. Bibó István előremutató javaslatot tett kora politikai viszonyai között, amikor 1956-ban javasolta az Alkotmánybíróság felállítását Magyarországon. Bibó javaslatát ekkoriban még elvetették.⁵

Bibó István demokráciaelméletében hangsúlyozta a zsidók és a német kisebbség számára is a kisebbségi jogok teljes megadását és a nemzetbe való integrálódás valóságos feltételeinek megteremtését. A zsidók üldözését az üldözők lealacsonyodásaként értelmezi, hiszen aki más emberi méltóságát lealacsonyítja, az saját maga is lealacsonyodik. Bibó a probléma gyökerét nem a magyarság felhígulásában, illetve háttérbe szorulásában látja, hanem a magyar társadalom és a politikai elit rendi jellegében és hazugságaiban. A rendi társadalom zárt és statikus, ellentétben a polgári társadalommal, amely rugalmas és nyitott. Bibó nem foglalkozott az okok magyarázata közben a magyar, a német vagy a zsidó alkat jellemzőivel, illetve úgy ítélte meg, hogy ez a fajta magyarázatkeresés a magyarság háttérbe

szorulására nem vezet sehova. „A kérdést egyáltalán nem az alkati különbség foka dönti el... a magyar parasztot azért igazgatták aránylag magas százalékban tőle alkatban többé-kevésbé különböző német hivatalnokok, és bűzjátát azért vásárolták zsidó kereskedők, mert a hozzá alkatban közelebb álló magyar urak s az általuk berendezett társadalom olyan volt, amilyen volt.”⁶ Bibó István eleinte osztozott a magyar nemzet háttérbe szorulásával kapcsolatban vallott korabeli nézetekben, majd cáfolta a magyar alkat és a közösségalakítás demokratikus jellege között feltételezett kapcsolatot. Szerinte a zsidótörvények elfogadásában is szerepet játszott a magyar politikai ösztön romlása, amely a korábbi történelmi eseményekből fakad, az irreális és görcsös politikai gondolkodásból, a realitásérzék elvesztéséből és a rögeszmékből.

A pártpolitikai viszonyokat elemezve Bibó István azt mondja, a baloldalnak is megvannak a szimbólumai és mítoszai a jobboldalhoz hasonlóan, ilyen például a jobb jövőbe vetített ábrándkép és a múlt-jelen poklának szembeállítás, a messianisztikus küldetéstudat és az idealizált forradalmi erőszak.⁷ Szerinte a marxizmus–leninizmus talaján kifejlődő diktatúrák semmivel se jobb, mint a jobboldali diktatúrák, hiszen ezek is tagadják az emberi szabadság ügyét, és ugyanúgy jellemzőjük, hogy eszközeik és tételeik között is ellentmondások feszülnek. A marxista–leninista filozófia azért tartozik a legrosszabbféle ideológiák sorába, mert nem vesz tudomást a valóságról, sémákban és imaginárius képekben gondolkodik. Ideológiájának téves mivolta szinte minden ponton kimutatható. Nem igaz, hogy a gazdaság az egyedüli meghatározó elem, nem igaz, hogy az osztályharc végső értelme a történelemnek, és az sem igaz, hogy a forradalom öncél. Úgy véli, Marx alapvetően tévedett abban, hogy a forradalmi erőszak az egyetlen eszköz az uralkodó osztályok megdöntésére.⁸ Ostorozza Bibó a marxista–leninista társadalmi szemléletet a parasztság kizsákmányolása miatt is. Úgy véli, Lenin először megnyerte a parasztságot a földreformmal, majd széttagolták a társadalmat az osztályséma szerint, végül pedig a Sztálin-féle kollektivizációs program betetőzte az egész folyamatot. Bibó a szocializmust a polgári demokratikus forradalmak logikus folytatásaként szemléli, azonban hangsúlyozza, hogy „minden szocialista vívmánynak, reformnak csakis annyi értelme és jogosultsága van, amennyiben a szabadságot ott, akkor és hatékonyan fokozza”.⁹ Károsnak tartja a liberalizmus és a szocializmus szembeállítását.¹⁰ Egyetért az előjogok békés, fokozatos meg-

szüntetésével.¹¹ A liberalizmust a szocializmussal együtt elemezte, a liberális demokrácia folytatásaként szemlélte, és azt mondja, a liberalizmus a születési privilégiumokkal szemben való szabadságprogramot, a szocializmus pedig a vagyoni privilégiumokkal szembeni szabadságprogramot hirdet meg.¹² Bibó a Kádár-rendszerrel szemben csendes távolsá-

got tartott, az értelmiségi ellenzék példaképévé vált.

**... a tőkésék lemondanak
majd a hatalomról
az egyszerű tömegek javára.**

Bibó szerint a nacionalizmus erejét a mítosz adja, az a gondolat, hogy mindannyian egy nemzeti közösség tagjai vagyunk, és olyan jelképek igyekeznek ezt

alátámasztani, mint a romlatlan nép vagy a faluközösség mítosza. Bibó hozzáfűzi, hogy a német és egyéb fasizmusok lényege a kollektív hisztéria, a totális téboly, amely megtagadja az addigi európai társadalomfejlődést. Bibó István a nacionalizmust a közép-kelet-európai konfliktus elemzésénél is tárgyalja. Utalt arra írásaiban, hogy Nyugat-Európa számára ismeretlenek azok a problémák, amelyek Közép-Kelet-Európában a határok és nemzetek egybeesésének hiányából adódnak. Robert N. Berki állapítja meg Bibó István ideológiai szemléletét elemezve, hogy Bibó nem mentes a Nyugat eredményeinek csodálatától, és azt feltételezi, hogy a nyugati kapitalizmus konfliktusszintje alacsony, olyannyira, hogy megengedi a szocializmusba való békés átmenetet, és a tőkésék lemondanak majd a hatalomról az egyszerű tömegek javára.¹³

Bibó István az ún. „harmadikutas fejlődés” híve volt kora politikai nézetei között, és azt vallotta, hogy a szocialista célkitűzés sem tűrheti a politikai szabadság elvetését. A szabadság hiánya ugyanis félelmet szül, a félelem pedig szabállyá válik. „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük”.¹⁴ A harmadikutas program a kapitalista értelemben vett liberalizmus és a szocializmus alternatívájaként jelent meg, mint harmadik megoldás.¹⁵ Az első világháború után jelent meg, majd a New Deal-program keretében bontakozott ki először az Egyesült Államokban. Tartalmának lényeg-

ge a szabad kereskedelemben ragadható meg, amelyhez hozzátapadnak a szakszervezeti érdekérvényesítés, a munkásrészvétel, a szövetkezeti tulajdon és a monopóliumok kizárásának összeegyeztetése.¹⁶ Lényegében a kapitalizmus és a szocialista gazdaság között keresett valamiféle megoldást. Hozzátette, hogy a szocializmus viszonyait nem sikerült végül a nyugati jogállamok demokráciakritériumaival összeegyeztetni – ez a harmadikutas fejlődés tana –, és arra a következtetésre jut, hogy talán ez nem is lehetséges. A baloldal politikai cselekvése tekintetében hajlamos a közhatalom felhasználására. Napjaink baloldali mozgalmai már elszakadtak a marxizmustól, egykor pedig odáig mentek, hogy megszüntették a szabadságot. Különbözik viszont abban a jobboldaltól, hogy mindig elítélte programjaiban a társadalmi igazságtalanságot.

Bibó protestáns tanárcsalád gyermeke, aki európai tanulmányokat folytatott, és széles körű rálátással rendelkezett a kor társadalmi-politikai folyamataira. Független gondolkodó, demokrata volt, megvesztegethetetlenül objektív. Robert N. Berki azt mondja, ha filozófiáját tömören akarnánk összefoglalni, azt mondhatnánk, hogy realista éleslátása és erkölcsi tartása miatt életműve a moralizmus realizmusáról szól.¹⁷

1956-ban a lázadó Magyarország oldalára áll, amelynek forradalmát példamutatónak tartja. Egyedisége abban rejlett, hogy liberalista gondolkodó lévén össze tudta egyeztetni a haza szeretetét bizonyos konzervativizmussal. Bibó keresztény gondolkodó volt, de kozmopolita is, így képes volt koherens rendszerbe rendezni a különféle értékeket. Berki szerint Bibó István a klasszikus európai liberalizmus örököse is, hatással voltak rá az utópista szocialisták, valamint Guglielmo Ferrero olasz történész.¹⁸ Bibó valamennyi őt ért ideológiai hatástól és kötöttségektől mentesen volt képes érvelni, amint egy hetvenes években adott interjúban mondta: „akinek épen működik a realitásérzéke, az akármiféle ideológiai építményből kiindulva ugyanoda kell hogy eljusson”.¹⁹ Nagysága abban rejlik, hogy nemcsak akkor hallatta a hangját, ha saját érdekeit érte sérelem, hanem a nemzet egészének érdekeit szem előtt tartva gondolkodott.

Gángó Gábor abban látja Bibó István közép-kelet-európai konfliktuselemzésének legfőbb értékét, hogy felismerte Bibó: egy nemzet halálát nemcsak a számszerű fogyás jelentheti, hanem a nemzetként való elismerés hiánya is.²⁰ „Itt nem kell kiirtani vagy kitelepíteni egy nemzetet, itt esetleg ahhoz, hogy veszélyben érezze magát, elég nagy erővel és

nagy erőszakkal kétségbe vonni, hogy létezik.”²¹ A „magyar ügy” elszigetelten tehát nem rendezhető, csak a régió népeinek sorsával együttesen. Propagandaértéke változatlanul igen nagy a magyar ügynek, de attól, hogy többet beszélnek rólunk, mint más nemzetekről, a kérdés még nem megoldott.²² Bibó a nyelvi tényezőnek kiemelkedő szerepet tulajdonított, többet, mint a történeti elemeknek, és nem azonosult a korabeli föderációs elképzelésekkel sem. A „federáció nem csodaszer” Bibó szerint, és a Habsburgok birodalma révén már volt alkalmunk belekóstolni abba, hogy mit is jelent a föderáció; ha pedig egy nemzet mégis föderációs elképzelésekben gondolkodna, azt csak a határok előzetes, megnyugtató letisztázásával érdemes megtennie. Kritikaként megfogalmazták vele szemben, hogy nincs olyan hatalom, amely magára vállalná az igazságos határmegvonás súlyos feladatát, épp ellenkezőleg, a nagyhatalmak inkább a régió feszültségének fenntartásában érdekeltek.²³ Megállapíthatjuk, hogy több mint harminc évvel Bibó István halála után még mindig nincs egyértelmű megoldása egyik etnikai konfliktusnak sem. Megoldási javaslatok, kísérletek, kivonulások mindegyik konfliktus esetében történtek, de olyan kiegyezést nem hoztak, amely tartós megnyugvással kecsegtetne. Bibó István egy olyan korban mondott objektív értékítéletet kora társadalmi folyamatairól, amely kor rendkívül sokféle ideológiával átszőtt volt, és a tisztánlátás semmiképpen sem jellemezte.

Meghatározó Bibó Istvánnak az 1960-as és az 1970-es években íródott *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* című munkája, amelyben nemzetközi területi és államalakulási konfliktusokra kereste a megoldást. Bibó konkrét megoldási javaslatokkal állt elő, amelyek kimunkálása során láthattuk, hogy kiindulópontja az önrendelkezés elve volt, az általa leggyakrabban javasolt eszközök pedig a nemzetközi döntőbíráskodás, illetve a népszavazás voltak. A nemzetközi döntőbíráskodást a pártatlanság és a függetlenség elve alapján képzelte el alkalmazni, nem tételes jogszabályok, inkább politikai ítélőképesség alapján. Bibó lényeglátását bizonyítja, hogy ezek a problémák máig megoldatlanok. Az elemzett konfliktusok megoldása igen nehézkes, mivel nemzetiségi konfliktusokról van szó, és a nagyhatalmak nyomása is befolyást gyakorolt e problémákra a történelem során. E kérdések elszigetelten, önmagukban tehát nem rendezhetőek. Bibó javaslatai logikusak, az önrendelkezés elvének gyakorlati nehézségei miatt azonban olykor keresztülvihetetlenek.

Bibó István kritikus elemző, állandó önvizsgálat és szókimondás jellemezte, sokoldalúan képzett elme, aki képes volt átfogóan elemezni a hazai viszonyokat, a kor szélesebb összefüggésrendszerébe ágyazva. Megoldáskereséseit a célszerűség és a moralitás hatja át. Bibó Magyarországon megaláztatásnak volt kitéve, és kényszerű hallgatásra is ítélték. Volt minisztériumi hivatalnok, ahol elgondolásait többször félretették, pedig azok előremutatóak voltak. Egyetemi katedrán is rövid ideig állhatott, de facto egy napig államminiszter, amelyért öt és fél évi fegyházzal fizetett a későbbiekben. Az ötvenes évektől segédkönyvtáros, ami éppen csak elegendő a megélhetéséhez, tudományos publikálásra ekkor egyáltalán nem volt lehetősége. A hetvenes évektől alkalma nyílt volna külföldre utazni (ha útlevílkérelmét el nem utasítják), és tanulmányozni az önrendelkezési elv, az állami szuverenitás, a német alkotmányfejlődés és az Osztrák–Magyar Monarchia értékelésével foglalkozó irodalmat. Természetesen más forrásokból, de zseniális intuícióval Bibó István folytatta kutatásait, életműve tehát így is befejezett. Közel állt az antifasiszta mozgalomhoz, foglalkozott a zsidókérdés alakulásával, a kelet-európai kisállamok gondjainak megoldáskeresésével, a közigazgatási szervezetrendszer korszerűsítésével, az Alkotmánybíróság bevezetésének szükségességével, nemzetközi konfliktuselméletekkel, a demokrácia kérdéskörével, a német politika fejlődésének torzulásaival, csak hogy életművéből a leglényegesebbeket említsük. Neve rendszeresen visszatér a hazai jogi és politikai publicisztikában, a rendszerváltás óta sokadik reneszánszát éli.²⁴ Halálát követően Bibó-életrajz jelent meg, Bostonban Bibó-díjat alapítottak, nevét viseli egy szakkollégium, és szellemi műhely is alakult gondolatai nyomán. Megoldási javaslatait – például a nemzetközi konfliktuselméletek vonatkozásában – néhányan alkalmazhatatlannak bélyegezték, de teoretikus mondanivalójának örök érvényűségét ők is elismerik. Eszménye az emberi méltóság és a morális politika, a különféle nézetek összeegyeztetésére való törekvés. Nézetei nélkülöztek mindenfajta olcsó sikerre törekvést. Bibó olyan jogász volt, aki az igazságkeresést nem tudta felfüggeszteni a hétköznapi életben, és különválasztani jogászi és magánemberi mivoltát, hanem a jogászi lét és a törvényesség iránti igénye minden pillanatban működött. Mondanivalója és felfogása egyszerre nemzeti és egyetemes, liberális és hagyományörző. Felfogásában valamennyi elv és eszmeáramlat nélkülözhetetlen része az emberiség igazságra törekvésének. Bibó még

megérte, hogy művei iránt érdeklődés támadt a reformellenzék körében, halálakor pedig több ezer tisztelője volt jelen temetésén.

A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KONFLIKTUS

Ferdinandy Mihály is megjegyzi, hogy a „Közép-Európa” kifejezés sokáig bizonytalan fogalom volt, Németország például saját magát vallotta egy időben Közép-Európának. Talán a cseheknek köszönhető, mondja, hogy meghonosították a „Középeurópa” kifejezést szerte a világon.²⁵ Közép-Európán az egykori monarchiabeli országokat, Németországot és Lengyelországot is szokás érteni. A térség konfliktusai főként abból erednek, hogy a második világháborút követő időszakban a nemzeti önrendelkezés elvét nem érvényesítették következetesen, a magyarság így került öt különböző államba, ahol sorsuk alakulása nagyban függött az őket beolvasztó állam politikai berendezkedésétől, diktatórikus vagy kevésbé diktatórikus voltától. Tóth Pál Péter felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarok többnyire vallási különbözőségeik miatt is szembekerültek az uralkodó nemzetekkel, ezért aztán a magyar kisebbségek háttérbe szorításakor kiemelkedő szerepet szántak a magyarság kulturális-vallási elnyomásának, például a magyar iskolarendszer megreformálásának, illetve leépítésének.²⁶ A térségben napjainkban tovább nehezíti a helyzetet, hogy a volt Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlásával további kisebbségek jöttek létre. Az első világháborút megelőzően a különböző nemzeti-ségeket viszonylag békés együttélését találhatjuk meg a térségben a Habsburg Birodalom keretein belül.²⁷ A második világháborút követően megkezdődtek a kitelepítések is, amelyek közül a Beneš-dekrétum néven elhíresült dokumentum máig nyílt sebnek tekinthető. A 2. világháborút követően mesterséges államalakulatok jöttek létre, mesterségesen rájuk kényszerített politikai rendszerrel, amelyek hosszú távon életképtelennek bizonyultak. Felmérések alapján Erdélyben és Szlovákiában a megkérdezettek egyaránt feszültséget éreznek a többségi nemzet és a kisebbség között. Természetesen a konfliktusérzet kialakulását más-más tényezők befolyásolhatják az egyes régiókban.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy Erdélyben és Szlovákiában is sok feszültség halmozódott fel az évek során. Nyelvi intolerancia mind a románok, mind a szlovákok részéről tapasztalható, hiszen jellemző rájuk az egy nyelvűséghez való egyoldalú ragaszkodás. Dél-Szlovákiában elsősorban a

nyelvi kérdés fajult el, az iskolai bizonyítványok egy-, illetve kétnyelvűségén folytatott vita, illetve a hivatalos feliratok körül kialakult szenvedélyes nézeteltérések kapcsán. Erdélyben ezzel szemben jóval több ütközési pont mutatható ki, az együttélés számtalan elemét áthatóan, így a bűnbakképzés elsődleges jellemzője a magyar–román konfliktusnak. Hozzátehetjük, hogy napjainkban azonban a szlovák–magyar konfliktus talán erőteljesebb, mint a román–magyar.

A közép-kelet-európai konfliktus megoldása döntő fontosságú kérdés, ugyanis a világ politikai egyensúlyának meghatározó része az európai béke, amely viszont elképzelhetetlen a közép-kelet-európai konfliktus konszolidálása nélkül. Köztudott, hogy a feszültséget a régióban a területek etnikai sokfélesége és ebből fakadóan a vallási, kulturális kevertség adja. Vegyes népesség lakja például Boszniát, a Vajdaságot, az erdélyi területeket, a Bánság vidékét, Szlovákiát egyaránt. Napjainkban az etnikai sokféleség okozta feszültség kérdése a globalizálódó Európában nemhogy nyugvópontra jutott volna, éppen ellenkezőleg, a feszültség növekedett. Ennek oka, hogy a régió népei kölcsönös sérelmekkel telítődtek a történelem folyamán, és valamennyi nép elszenvedett valamiféle kudarcot legitim törekvései érvényesítése során.²⁸ Ezzel magyarázható a nacionalizmusok feléledése a régióban, és ezért van kudarcra ítélve mindenfajta föderalisztikus államszerveződés. Hiányzik a hajlandóság erre az államok részéről. A 19. század minden irányzata rendelkezett egyébként valamilyen föderális programmal.

Bibó egyébként elismerte a nemzetek jogát államok létrehozására, nem fogadta el tehát a történeti és nem történeti nemzetek különbségtételt, mert minden nemzetnek jogos igénye van az önrendelkezésre. Éppen ezért a Szent István-i birodalom mítoszát uralmi igények igazolására nem fogadja el, a következőképpen írt erről: „...ha megkérdezték őket, hogy miért akarnak uralmat gyakorolni olyan népeken, melyek ezt nem kívánják, miért akarnak többek lenni azoknál, akiknél nem többek, akkor régészeti leletekre, népdalokra, népművészeti motívumokra, szókölcsönzésekre, szárnyasoltárookra, könyveik és intézményeik hatására mutattak rá, melyek mind azt bizonyítják, hogy az illető nép önékülük még ma is a legsötétebb barbárságban sínylődnek.”²⁹

... a régió népei kölcsönös sérelmekkel telítődtek a történelem folyamán ...

Bibó István különös figyelmet fordított tehát munkásságában a közép- és kelet-európai régió antidemokratikus jellegének kutatására. Amikor Bibó István „kisállamokat” említ, meg kell jegyeznünk azt is, hogy ez alatt az orosz és a német tömb között élő népeket érti, tehát mindig a két nagyhatalom kihagyásával utal az itt élő népekre. Az összefogást is nélkülük képzelel el. Kelet-európai kisállamokon a mai szóhasználat szerint tulajdonképpen Közép-Kelet-Európát érti. Bibó szerint Európa nemzetei az i. sz. 5–6. században kialakultak, és a középkorban már körvonalazódtak az európai nemzetek határai. A modern állam kialakulását Nyugat-Európában a 15–17. századra teszi. Állítása szerint nem igaz, hogy a francia forradalommal következett be a patriotizmus megszületése. A francia forradalom „csupán” a modern patriotizmus megszületését hozta magával, és beillesztette a harmadik rendet, a polgárságot a nemzeti keretbe.³⁰ Akkor jelentkezett a francia forradalom, amikor a Habsburgok osztrák tudattal akarták megtölteni az itt élő nemzeteket. Közép-Kelet-Európa területi státusa és a nyelvi nacionalizmus is ekkoriban alakultak ki. A francia forradalom nyomán megjelent a régióban a modern demokratikus nacionalizmus, és új helyzetet teremtett. A problémák fő okát e régióban Bibó a nyelvi és az országhatárok különbözőségében látja. Ez a helyzet számtalan határvitát okozott, és az indulatok még a 21. században sem látszanak nyugodni teljesen. Megállapíthatjuk, hogy az európai béke és egyensúly legfontosabb feltétele a területi egyensúly, a „nemzetközi egyensúly centrális tárgyi momentuma pedig az államterület”.³¹

Közép-Kelet-Európa népeinek önállósodási törekvései szolgálnak magyarázatul arra is, hogy e régióban a nép fogalma nem az arisztokráciával szembenálló csoportosulást jelentette, hanem a nemzet egészét, mint az elnyomó uralomtól elváló nyelvi-nemzeti csoportosulást. Ez aztán speciálisan közép-kelet-európai jelenséggé vált. Jellemző az is, hogy az itt élő nemzetek „kitűzték az összes nyelvtársak egyesítésének programját... kitűzték az egynyelvű nemzeti állam programját. Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát (...) A történelmi élményeknek egy ilyen sorozata az, ami egy nemzetet megformál.”³² „Közép-Kelet-Európa különleges viszonyai között a nyelvi összetartozás politikai és történelmi tényezővé vált...”³³ „Kelet- és Közép-Európában a délibábos nyelvészkedés nem szilárd nyugat-európai államkeretek évszázados falait próbálta dőngetni, hanem meggyengült, hosszú tetszhalálból felébredt, esetleg

csak merő követelményben élő állami és nemzeti kereteket, melyek a létüket kínzó belső bizonytalanságérzés folytán maguk is az örökölt történelmi keret egynyelvűvé tételét tűzték ki célul.”³⁴

A történelmi Magyarország problémáját pedig abban látja, hogy függetlenedési törekvéseinél az ország egyszerre találta szembe magát az európai reakcióval és saját elégedetlen nemzetiségeivel, ennek a helyzetnek lett az eredménye az 1849. évi katasztrófa. Ebből a helyzetből született meg az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés, és ebben a helyzetben érték Magyarországot 1918-as, majd az 1944-es történelmi események. Magyarország mindeközben nem szakadt el attól a lelkiállapottól, hogy Európa adósa az őt ért súlyos igazságtalanságért. Bibó szerint Magyarország az a közép-kelet-európai államok közül, amely mindig rosszkor nyújtotta be erkölcsi számláját: először 1849 után, aztán 1918 és 1938 között. Végül a fasizmus szövetségeseiként. Bibó kifejti, hogy a régiót már eleve elmaradottság jellemzi. A kereszténység és a polgári életforma jegyei nyugatról kelet felé haladva csökkentett mértékben értek csak el a legalsó rétegekig. Szerinte e térségben mindig volt valami antidemokratikus és erőszakos.³⁵ „Ezt a helyzetet mással, mint a fejlődésnek történeti megrázkódtatásokból támadt megakadásával nem lehet magyarázni.”³⁶ Jellemző, hogy a térségben katonai klikkek, monopolkapitalisták, arisztokrata nagybirtokosok gyakoroltak sokáig hatalmat, olyan rétegek, melyek uralmát fejlett, egészséges nemzet el nem viselné. Azt is leszögezhetjük, mondja, hogy ezen a területen szerteburjánznak a legzűrzavarosabb politikai filozófiák. Akkor hatnak egy népre féligazságok, ha azáltal bizonyos indulatoknak kielégülést szerezhetnek.³⁷ Hozzáfűzi azonban Bibó mindehhez, hogy egyetlen népről sem szabad feltételeznünk, hogy eleve képtelen a fejlődésre, mert mind-egyikben benne rejlik a szabadság iránti igény.

A kiegyensúlyozatlanság fő oka pedig a nemzeti keretek bizonytalanságában rejlik. „Kelet-Európában a nemzeti keret valami olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni, és állandóan féltetni kellett...”³⁸ Nyugat-Európában ezzel szemben a saját nemzeti és állami keret realitásként létező. Egyetérthetünk azon megállapításával, hogy egy nemzet harmonikus fejlődéséhez a demokratizmus és a nacionalizmus egyensúlya szükséges, és ha ez az egyensúly megbillen, súlyos zavarokra vezethet. A demokrácia európai sorsa szempontjából nagyon kártékony volt, hogy Németország-

ban, Olaszországban és Spanyolországban a demokratikus eszmék elterjedése egy idegen invázió (Napóleon hódítása) emlékével kapcsolódott össze, a nemzeti gondolat születése pedig az idegen invázióval szembeni ellenállással. Ebből származott, hogy itt a demokratizmus és

Ebből származott, hogy itt a demokratizmus és a nemzeti érzés úgy jelentkezett, mint amelyeket szembe lehetett állítani egymással.

a nemzeti érzés úgy jelentkezett, mint amelyeket szembe lehetett állítani egymással. A kelet-közép-európai népek a sorozatos történeti katasztrófák hatására közösségi hisztériákba bonyolódtak, minden alárendelődött a nemzeti célszerűségnek, például az olimpiai rekordok.³⁹ Mindezek az események így elvesztették

spontaneitásukat, öncélúságukat, és a nemzeti öndokumentáció szolgálatába kerültek, mondja Bibó. Semmi sem haszontalanabb, mint magunknak az érdekességgel való felsallangozása, az önáltatás, amelyre már többen rámutattak a magyar politikai gondolkodásban.⁴⁰ Találónan jegyzi meg Fülep Lajos tanulmányában, hogy akinek a wrong is right, csak azért, mert az ő nemzetében találja, az eleve lemond arról, hogy megkülönböztesse a jót és a rosszat, s lemond arról, hogy minden dolgot önmagában a saját mértéke szerint mérjen és ítéljen.⁴¹ A létért való félelem lelkiállapota az, amely kiszorítja a józan értelmet. Ezzel magyarázható a kultúra „elpolitizálódása” is.⁴² A magyar politikai világkép erősen átpolitizált, csakúgy, mint a régió többi országában. A nyugati nemzetek nagysága viszont éppen abban áll, hogy a legnagyobb nyugalommal élik nemzeti életüket, és mint nemzet nem akarnak unos-untalan felmutatni valamit. Az emberek 90%-a nem tudatosan angol vagy francia, állapítja meg Bibó, ahogy nem tudatosan apa vagy férj, nem tudatosan burzsoá vagy proletár, és nem tudatosan ember. Csak a kritikus pillanatokban válik élesen tudatossá, hogy hová tartozik, és mi a dolga ezen a világon.⁴³ A magyar politikai gondolkodásnak vagy inkább léleknek jellemzője az illúzió és a ragaszkodás is: „a magyar ebben a változó világban »posztulál« valami állandóságot. Elsősorban már országának állandóságát. Ez a »szent korona területe« egységes és változhatatlan ezer esztendő óta. Más nemzetek növelhetik vagy elveszíthetik birtokaikat... Magyarország királyság-voltát nem

érinti az a körülmény, hogy nincsen királya. A vármegye nem szűnik meg létezni, ha egy falatnyi föld sem marad is belőle.”⁴⁴

Fülep Lajos állapítja meg tanulmányában, hogy hiába terjedt ki Magyarország befolyása a történelem folyamán keleti népek felé, mindez nem volt elegendő, hogy közvetítő szerepet játsszunk, mert a keleti és a déli népek még a kulturális impulzusok terén is erőteljesebb hatásokat kaptak a Nyugattól, mint tőlünk.⁴⁵

Megállapíthatjuk, hogy napjainkban az államok különösen kevert lakosságúak. Az is biztos, hogy a területi vita nagyon veszélyes, és Bibó szerint, ha ez dominánssá válik egy nemzet életében, akkor megakaszthat egy még nem demokratikus közösséget a demokratikus fejlődésben. Egyetérthetünk José Ortega y Gasset azon megállapításával is, hogy az újabb kori Európában nem azért voltak egynyelvűek az államok, mert egynyelvű népek álltak össze, hanem azért, mert a fennálló állami kereteket egyik vagy másik nép számbeli hegemóniája egynyelvűvé tette.⁴⁶ A fent elmondottak alapján összegzésképpen hivatkozhatunk Bibó István legfőbb mondanivalójára a magyarsággal kapcsolatban, amely szerint a nemzeti és társadalmi problémákat az egyetemes érvényesség igényével érdemes megközelíteni.⁴⁷

A magyar nemzet sorsának történelmi kettősségét jellemzi, hogy a bécsi udvarral szemben elnyomottak, a nemzetiségekkel szemben elnyomók voltunk. Szuverenitásunk elvesztését lényegében a Habsburg-ház megerősödésétől eredeztethetjük, de még így is rendelkezünk többféle joggal az igazgatás területén, vagy például lehetőségünk volt az országgyűlési képviselőre. A magyar nemzettudat kialakításában erőteljes szerepet játszanak a kulturális, nyelvi elemek, a népi kultúra hangsúlyozása. A magyar nyelv hivatalos bevezetését az 1843–44-es országgyűlésen sikerült elérni. A magyar konfliktus ügye legalább ennyiben egyértelmű, ugyanis nyelvi vagy vallási szempontok szerint rendezettnek mondható. Hozzáteszi, hogy a magyar történelmi múlt legitimálásának módszere az ezeréves birtoklásra hivatkozás. Később, a 2. világháborúban a nemzetek állásfoglalása is a hátrításhoz kapcsolódott, mert egyik sem volt fasiszta vagy demokrata önmagáért, hanem csak a területi nyereségért.

A végső kérdésként Bibó azt kérdezi, hogyan konszolidálható a régió? A konszolidálás lehetősége először 1918-ban nyílt meg, amikor szétrobbant az Oszmán Birodalom és a Habsburgok birodalma. A népek önrendelkezési joga alkalmas lehetett volna arra, hogy rendet te-

remtsen Közép-Kelet-Európában, de ezt az elvet nem vitték végig következetesen. A határok nemzetközi megállapodás eredményeképpen jöttek létre, a nagyhatalmak jóváhagyásával, lényegében a 2. világháborút követően rögzített határok tartják magukat. A probléma tehát a meghúzott határok igazságtalanságában rejlik. Bibó szerint a határok meghúzása nem egyszerűsíthető pusztán erkölcsi kérdéssé, mert ez egy objektív politikai és társadalmi kérdés, nem megfelelő hivatkozási alap tehát a határok meghúzásánál sem a nagyhatalmi érdek, sem a sértett népek igazságra való hivatkozása. Bibó úgy véli, a nagyhatalmak felelőssége nem abban áll, hogy számunkra kedvezőtlen döntést hoztak, hanem abban, hogy a döntések károsak voltak a kelet-európai konszolidáció szempontjából. Természetesen egy minimális igazságosság szükséges a határok elfogadhatósága érdekében. Gángó Gábor mutat rá arra, hogy Bibó túlságosan is pesszimista a közép-kelet-európai konfliktust illetően, mivel túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított a nagyhatalmi befolyásnak és a kiszolgáltatottság érzésének.

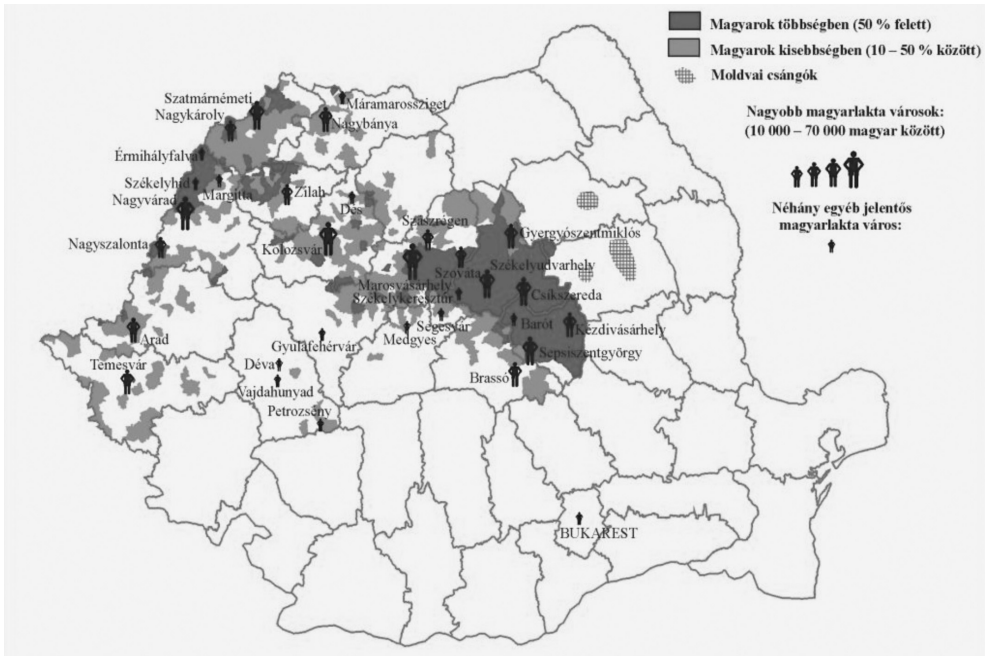
A párizsi békeszerződést elemezve megállapította Bibó István, hogy feltétlenül elkerülendő a békeszerződés által olyan közhangulat kialakulása, amely veszélyezteti a magyar demokráciát. Tisztázni kívánta, ki a felelős a szerződés igazságtalanságaiért. Állítása szerint a veszteség azal magyarázható, hogy az államfő nem tudott a kellő történelmi pillanatban helytállni. A magyar politika elvesztette tekintélyét a nagyhatalmak előtt a hadsereg demoralizálódásával és Horthy ítélőképességének meggyengülésével. A világ közvéleményének Bibó István szerint ugyan súlyos lelkiismereti válsága van a történetek miatt, de erejük már nem maradt a helyzet jóvátételére.⁴⁸ Álláspontja az volt, hogy a békeszerződést el kell fogadni, félre kell tenni minden ideológiát. Ha nem teszi ezt a magyarság, az tragikus eredménnyel járhat a határon túli magyarság helyzetére nézve.⁴⁹ Rámutat arra, hogy nehéz ilyen békekötés mellett megőrizni a demokratizmust, de törekedni kell erre, és az országon belül kell újjáteremteni az elvesztett értékeket. A követendő út a közép-európai népek összefogása és a megértés politikája. Dénes Iván Zoltán értelmezése alapján Bibó egész politikai gondolatmenete egy nyilatkozattervezet elfogadását célozta. A nyilatkozat témája tehát az igazságtalan békeszerződéshez való viszonyulás kérdése és a demokratikus elfogadás melletti érvelés. Végül Bibó István általánosságban arra a megállapításra jut, hogy jó határ az, amelyik vagy nyelvi határokat jelent, vagy igazo-

dik valamilyen történetileg kialakult status quo-hoz. Világos elhatárolás kell, mert csak az a határ maradhat tartós, amely az érintett népeknek lelki megnyugvást hoz.⁵⁰ E cél érdekében elfogadható az önmagában gazdaságilag vagy földrajzilag irracionális határ is. A régióban tehát a nemzetek elhatárolását nem a történeti határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem inkább a nyelvhatár mentén. Bibó szerint tudatos elködösítés az az állítás is, hogy a lakosság kevertsége miatt e régióban nem lehet igazságos határt vonni.⁵¹ Kártékonynak ítéli meg azt a nézetet is, hogy nincsenek örök érvényű határok, mert az élet örökös változás. Tartós béke csak a terület stabilizációjával képzelhető el, a jó határ ne változzon. A népcserével és a kitelepítésekkel sem ért egyet, mert ezek a rendcsinálásnak félelmetes eszközei voltak. Így jut el Bibó István megoldásként a jó békéhez, amely az indulatmentes békekötés eredménye. Népcserét, kölcsönös cserét pedig csak akkor tart elképzelhetőnek, amikor más megoldás nincs, és ha már egyszer megtörtént, visszacsinálható ne legyen.⁵² Az indulatmentes békekötéshez javasolja elvek és szabadságjogok tiszteletben tartását, elvek nélkül ugyanis minden követelés lehetségessé válik.

A vizsgált probléma tehát még mindig aktuális. 2002-es adatok alapján a határon túl élő magyarság száma a Felvidéken 9,7%, Kárpátalján 12,1%, Erdélyben 19,6%, a Vajdaság területén 14,3%. Az elcsatolt területen élő magyarok száma a legutóbbi népszámlálások szerint összesen 2,377 millió.⁵³ 2011-es adatok szerint 486 700 a szlovákiai magyarok száma, Erdélyben 2011-ben egymillió 238 ezer román állampolgár vallotta magát magyarnak.

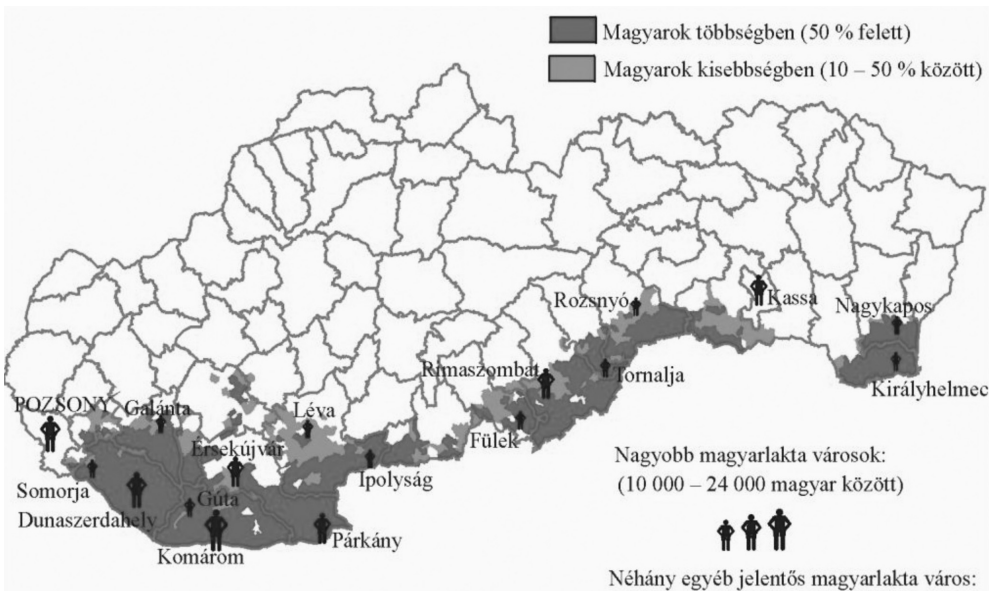
Bibó István arra a megállapításra jut, hogy nagyon sokára fog bekövetkezni olyan lelkiállapot, amelyben a határok az emberek számára közömbösek lesznek.⁵⁴ „Mindenkori, aki e terület konszolidálásával foglalkozni kezd, rövid időn belül úgy érzi, hogy az őrülethez kerül közel, mert teljességgel elvesz a különféle oldalról felhozott elveknek és érveknek a tömkelegében. Ez azonban merő optikai csalódás. Ha felismertük azt a történelmi folyamatot, mely e területen döntő volt, akkor rájövünk, hogy Közép- és Kelet-Európában minden határprobléma, mely a szó komoly értelmében probléma, két szempont szembenállásából származik: az egyik valamiféle történeti állapot, status quo, történeti érzélem vagy igény szempontja, a másik az etnikai, nyelvi hovatartozás szempontja.”⁵⁵

1. ábra: Magyarok Erdélyben

Forrás: www.szulofold.hu/data/images/roman1.jpg (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

2. ábra: Magyarok Szlovákiában

Forrás: www.szulofold.hu/data/images/szlov1.jpg (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

JEGYZETEK

- ¹ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 60. o.
- ² Bibót idézi Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Eszmetörténeti könyvtár 2., Argumentum Kiadó, 2004, 54., 189. o.
- ³ Bibó István: *Válogatott tanulmányok II. (1945–49)*. Magvető, Budapest, 1986, 391. o.
- ⁴ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 142. o.
- ⁵ Csak 1984-ben kerül majd sor Alkotmányjogi Tanács elnevezéssel az Alkotmánybíróság felállítására, amely azonban olyan korlátozott jogkörrel rendelkezett, hogy nemigen tekinthető a mai Alkotmánybíróság méltó elődjének. Lásd: az 1984. évi I. törvényt.
- ⁶ *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 234. o.
- ⁷ Amit Moór Gyula egyébként teljességgel logikátlanak tartott Marx eszmerendszerében, mondván, miből fakad az a véghetetlen nagy optimizmus a jövőre nézve, amikor a jelent a pesszimizmus hatja át ebben a gondolatmenetben.
- ⁸ Általában véve mindenfajta determinizmust elutasít, így a marxizmust is. Sokan úgy vélik, Bibó nem volt jártas igazán a marxista szerzők műveiben, nem olvasta a kortárs szerzők írásait.
- ⁹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004, 533. o.
- ¹⁰ A kapitalista liberalizmus és a szocializmus-kommunizmus állítólagos kiegyenlíthetetlen ellentéte című szöveget Bibó István kórházban mondta magnóra, 1979 tavaszán, így ez testamentumának tekinthető. Lásd részletesebben: Robert N. Berkí: *A moralizmus realizmusa. Bibó István politikai filozófiája*. In: Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949. Szerk: Dénes Iván Zoltán, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 267. o.
- ¹¹ Említésre méltó, hogy Bibó István értelmezői közt is akadnak kritikusok. Tőkéczi László mondja, hogy Bibó kétségkívül etikus figura, azonban a nyugati szalonbaloldal szemléletet képviselte. Elemzi Bibó nézetrendszerét, apósa, Ravasz László gondolatainak egybevetésével is, akinek szellemi tevékenységét Bibóénál többre tartja. *Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell* címmel készült interjú Tőkéczi Lászlóval. Kortárs, 1996. március, 119–128. o.
- ¹² Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 380. o.

¹³ N. Berki, i. m. 277. o.

¹⁴ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 220. o.

¹⁵ Részletesen lásd a harmadikutas fejlődéssel kapcsolatosan Lányi Kamilla: *Bibó István harmadik útjai*. Világosság, XLIII. évf., 2002/2–3., 5. o.

¹⁶ Bibó István az 1957-ben született *Emlékiratban* foglalta össze először a harmadikutas népi programot.

¹⁷ N. Berki, i. m. 253. o.

¹⁸ Guglielmo Ferrero Genfben élt emigránsként, Bibó itt találkozott vele, és hallgatta előadásait. Európa újkori történetének összefoglalását Ferrero elemzése alapján végezte el. Ferrero fő műve *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Ford: Járai Judit, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001. (*The Principles of Power*. New York, 1942.) (*Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*. Librairie Plon, Paris, 1945., illetve újabban *Le livré de Poch*, Paris, 1988.)

¹⁹ N. Berki, i. m. 258. o.

²⁰ Lásd Gángó Gábor: Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról. <http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/24-mi-a-nemzet?-a-nepek-életéről-és-haláláról.html> (Letöltés: 2012. augusztus 22.)

²¹ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Válogatott tanulmányok I–III. Szerk.: Vida István, Magvető, Budapest, 1986, II., 217. o.

²² Kovács Imre: *Virtuális Magyarország. Politikai írások 1948–1980*. Magyar Napló, Budapest, 2005, 208. o.

²³ Erre Trencsényi Balázs is rámutat. Trencsényi Balázs: *A békecsinálás művészete, a nemzetállamiság és a kelet-európai föderációs elképzelések*. In: *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 116. o.

²⁴ 1980-ban szamizdatként jelent meg a Bibó-émlékkötet, majd 1981 és 1984 között kiadták Bernben az Összegyűjtött írásokat négy kötetben, innen már megállíthatatlan lett a Bibó-renezánsz, és végleg megtört körülötte a csend. 1986-ban Budapesten napvilágot látott a Válogatott tanulmányok három kötete, 1990-ben kiadták 1956-ban és 1957-ben született írásait, és *A nemzetközi államközösség bénultsága és orvossága* című művét tartalmazó negyedik kötetet.

²⁵ Ferdinandy Mihály: *Közép-európai alakzatok*. In: *Helyünk Európában I. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Szerk.: Ring Éva, Magvető, Budapest, 1986.

²⁶ Tóth Pál Péterre Gecse Géza hivatkozik írásában. Gecse Géza: *Nemzeti önrendelkezés vagy területi sérthetlenség?* Magyar Tudomány, CIV. kötet – Új folyam XLII./12., 1997. december. www.gecse.com/Mtud97.htm

²⁷ A térség népeinek nemzetalakulási törekvéseiről részletesen lásd Kálmán István: *Politika. A választás tétje* című internetes írását. www.szabadgondolat.hu/index

- ²⁸ Ebben a kontextusban teszi Kende Péter azt a megállapítást, hogy Kelet-Európa régi-új összefüggésrendszerében a nemzetállam eszméje kártékony. Ezzel magyarázható az, hogy a régió népei nem egymásba kívánnak kapaszkodni, hanem inkább törekednek egy globális Össz-Európa felé. Kende Péter: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Osiris–Századvég, Budapest, 1994, 133. o.
- ²⁹ A szabadság kis körei, i. m. 112. o.
- ³⁰ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 190. o.
- ³¹ Bibó: Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet..., i. m. 490. o.
- ³² Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 196. o.
- ³³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. I. kiadás, Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946, 19. o.
- ³⁴ Bibót idézi Trencsényi, i. m.
- ³⁵ A hatalmi politika elkerülhetetlenné teszi a háborút és lehetetlenné az emberi együttélést, mondja Bibó.
- ³⁶ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 214. o.
- ³⁷ Konrád György is utal a konfliktusmegoldás körében egy nép hagyományaira, kultúráltságára, és állapítja meg annak hiányát pl. a szerb nacionalisták körében.
- ³⁸ Bibó: Válogatott tanulmányok II. kötet..., i. m. 216. o.
- ³⁹ Azt mondja Bibó, hogy a félelem az európai történelemben mélyen gyökerező fogalom. Félünk a hatalmat koncentrálni akaró közösségektől, az erőszaktól, ugyanakkor az erőszak alkalmazója is fél.
- ⁴⁰ Halász László: *A pszichológus Bibó*. Világosság, XLIII. évf., 2002/2–3., 18. o.
- ⁴¹ Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*. In: *Helyünk Európában I.*, Magvető, Budapest, 1986, 290. o.
- ⁴² A félelem és a hisztéria politikai pszichózisa különösen a magyar és a román nép viszonyában érződik. Napjaink politikai párbeszéde ezen a területen a fokozottabb együttműködés és nyitottság irányába halad, de időről időre felmerül a román fél részéről az a félelem, hogy a magyar fél belügyeibe beavatkozik, és veszélybe kerülnek a tradicionálisan magyar területek.
- ⁴³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: *Helyünk Európában II. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Szerk.: Ring Éva, Magvető, Budapest, 1986, 143. o.
- ⁴⁴ Babits Mihály: *A magyar jellemről*. In: *Helyünk Európában I.*, Magvető, Budapest, 1986, 469. o.
- ⁴⁵ Fülep, i. m. 281. o.
- ⁴⁶ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 118. o.
- ⁴⁷ Dénes Iván Zoltán: *Nemzet és emlékezet. Az önrendelkezés érvényessége*. Magvető, Budapest,

1988, 319. o.

⁴⁸ Dénes Iván Zoltán: *Egy igazságtalanság értelmezése. Bibó István a párizsi békeszerződésről.* Rubicon, Budapest, 2004/4., 22. o.

⁴⁹ Uo. 23. o.

⁵⁰ Konrád György mondja, hogy ha egy szövetségi állam szétesik, akkor az egyetlen rendező elv lényegében az etnikai hovatartozás lesz, az e szempont szerint meghúzott határt tartja Bibó is a legjobb határnak. Konrád György: *A jugoszláviai háború (és ami utána jöhet). Jegyzetek 1999-ben márciustól júniusig.* Palatinus, Budapest, 1999, 9. o.

⁵¹ Erdély és a lengyel korridor esetében ismeri el, hogy a nyelvi kevertség miatt igen nehéz igazságos határt vonni ezeken a területeken.

⁵² Charles Maurice de Talleyrand francia államférfi, ő képviselte Franciaországot a bécsi kongresszuson. Ellenezte I. Napóleon hódító terveit, ezért visszavonult. 1814-től szorgalmazta a Bourbonok visszatérését.

⁵³ www.vagy.hu/tartalom/cikk/859_erosen_fogynak_a_hataron_tuli_magyarok_is (Letöltés: 2012. szeptember 19.)

⁵⁴ Romsics Ignác: *Bibó István és a trianoni magyar határok.* In: *Múltról a mának.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 300. o.

⁵⁵ www.europaiutas.hu/20013/20.htm, Bibó István tanulmányaiból (Letöltés: 2012. szeptember 17.)

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Bibó-Emlékkönyv I–II. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991.

Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.* Gordiusz Könyvek sorozat, Kriterion Kiadó, Budapest, 1997.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok III. (1971–79).* Magvető, Budapest, 1986.

Csepeli György–Örkény Antal–Székely Mária: *Konfliktusok Erdélyben és Dél-Szlovákiában.* Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Dobrovits Mihály Aladár: *Idegenként összefűzve. Bibó István esettanulmányai Észak-Írország, Ciprus és Izrael konfliktusairól.* Világosság, XLIII. évf., 2002/2–3.

Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Szerk.: Kozma István, Papp Richárd, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Polgári Szemle · 8. évfolyam 3–6. szám

Kende Péter: *A bibói örökség*. Rubicon különszám: Bibó István. A nemzet lelkiismerete. Rubicon, 2004/4.

Konrád György: *Az autonómia kísértése. Antipolitika*. Codex Rt., 1989.

Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről.

Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

www.szulofold.hu